

Ratko
Vučetić

Primjer srednjovjekovnog trgovišta

STANKO ANDRIĆ, Vinkovci u srednjem vijeku: Područje grada Vinkovaca od kasne antike do kraja turske vlasti, Vinkovci - Slavonski Brod, Matica hrvatska Vinkovci - Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2007., 207 str., ISBN 978-953-6659-31-9

Što doista znamo o Vinkovcima? Jedan od većih gradova Slavonije, važno prometno čvorište. Nekoliko uopćenih podataka možemo dopuniti tek s nekoliko činjenica relevantnih za povijest umjetnosti: grad je nastao na mjestu antičkih Cibala; poznata je srednjovjekovna crkva Sv. Ilije na Meraji; u 18. stoljeću Vinkovci su krajiški grad, uobičajene, planirane prostorne strukture. Problem kontinuiteta i strukture naseljenosti između srednjeg i novog vijeka na području Vinkovaca do sada je uglavnom bio zanemaran.

Uobičajeni problemi u istraživanjima povijesnih prostornih struktura kontinentalne Hrvatske izraženi su i za prostor Vinkovaca: nedostatak povijesnih izvora, ili ako oni i postoje, gotovo ih je nemoguće povezati s materijalnim dokazima, ali i obrnuto, postojaše materijalnih dokaza bez historiografskih podataka. Fragmentarnost, uzrokovana nedostatkom izvorne građe, zahtijevala je vrlo precizan metodološki okvir u kojem prikaz mjesne povijesti nadilazi uži prostor Vinkovaca i nužno postaje povijesno-topografskom studijom šireg prostora, pri čemu istraživački pristup uobičajeno polazi od kritike povijesnih izvora, konstatiranja činjenica te njihove interpretacije i kontekstualizacije, što čini okosnicu knjige.

Prva verzija knjige, namijenjena za objavljivanje u monografiji Vinkovaca, napisana je 2004. Kako monografija u međuvremenu nije tiskana, prvobitni je tekst dopunjen i opsegom prerastao u knjigu. Podijeljena u 25 poglavlja, knjiga je opremljena priložima

s prikazom važnijih arheoloških nalaza, kronološkim pregledom izravnih povijesnih podataka te prikazima vlastelinske povijesti i posjeda u okolici. Tekstualni dio dopunjen je fotografijama, nizom zemljopisnih karata, planova i tlocrta.

Naslov knjige zahtijevao je posebno pojašnjenje budući da današnje ime grada Vinkovci prevladava tek od novog vijeka. U srednjem vijeku uobičajeni naziv za naselje smješteno na današnjem području Vinkovaca bio je Szentillye, tj. Sveti Ilija, prema za-

štitniku naselja i titularu srednjovjekovne župne crkve. Ime Vinkovci spominje se krajem srednjeg vijeka, ali taj se naziv ne odnosi na srednjovjekovno trgovište Szentillye, već na naselje (selo), koje je nastalo u njegovoj blizini. Promjena imena tako u ovom slučaju označava, kako izgleda, i promjenu prostorne situacije. Ni podnaslov se kronološki ne podudara s naslovom, već obuhvaća mnogo šire razdoblje od srednjeg vijeka. Širi obuhvat objašnjen je prostornim i povijesnim okvirom, zadanim rimskim Cibalama, koji je utjecao na strukturu naselja u srednjem vijeku. U izmijenjenim prilikama turskih osvajanja i vladavine tijekom 16. stoljeća i nadalje je srednjovjekovna situacija utjecala na karakter naselja, a do promjena dolazi u 18. stoljeću, kada prestaje uporaba srednjovjekovne župne crkve Sv. Ilije, a središte naselja pomiče se prema istoku, na novoplanirani prostor na kojem je sagrađena i nova župna crkva posvećena sv. Ivanu Nepomuku. Očito je kako je srednjovjekovna povijest Vinkovaca usko povezana s crkvom Sv. Ilije i prostorom uz nju (Duga ulica). Određenjem važnosti crkve i njezina prostornog značenja za povijesna istraživanja dolazi i do interdisciplinarnog susreta s drugim disciplinama: arheologijom i povijesti umjetnosti. U razdoblju od 1267. do 1562. u povijesnim izvorima Vinkovci se spominju u 26 dokumenata, uglavnom svedenih na pitanje vlasnika posjeda budući da naselje nije bilo ni središte vlastelinstva niti je imalo gradsku općinu, samostan ili utvrdu. Postojanje povijesnih izvora upućuje i na centralitet i razvijenost pojedinih naselja te njihovo povijesno značenje. Prema ovakvu određuju Vinkovci su bili jedno od brojnih trgovišta, gradskih naselja lokalne važnosti razvijeno smještenih između sela i grada.

Polazeći od arheoloških nalaza interpretirana je struktura naseljenosti od razdoblja antike do 13. stoljeća, kada se javljaju prve zapisane vijesti o srednjovjekovnom naselju na području današnjih Vinkovaca. Utvrđena je prostorna struktura Cibala i njezina važnost te je konstatirano da je i u 4. stoljeću, za barbarskih provala, područje naseljavanja

bilo unutar gradskog tkiva antičkog grada. Početak srednjeg vijeka određen je naseljavanjem Slavena u 7. stoljeću. Naseljavanjem pokraj rimskih ruševina prekida se kontinuitet naseljenosti područja unutar gradskih utvrda Cibala. Tijekom 9. i 10. stoljeća nema podataka o postojanju bilo kakva naselja, a novo naselje nastaje u 11. stoljeću te se do turskih osvajanja u 16. stoljeću može pratiti kontinuitet naseljenosti.

Na mjestu groblja (i ranije zapadne cibalske nekropole) oko 1100. godine podignuta je ranoromanička crkva. Izgradnjom crkve potaknuto je stvaranje jačega naseobinskog središta i okupljanje domaćinstava u blizini novog žarišta. Krajem 11. stoljeća Mađari su ovladali ovim dijelom međurječja Save i Drave, a prema iznesenim tvrdnjama crkva na Meraji uklapa se u standarde župnih crkava građanih u Ugarskoj u 11. i 12. stoljeću. O samom naselju nema pisanih podataka do druge polovice 13. stoljeća, a pretpostavku da je ono uništeno za tatarske provale Stanko Andrić s pravom dovodi u pitanje. Često se nedostatak materijalnih dokaza obrazlaže tatarskim prodorima iako za to nema dokaza. Crkva na Meraji bila je posvećena sv. Iliji, a prema svecu zaštitniku crkve i naselje je dobilo ime Szentillya. Registrira se da je štovanje sv. Ilije u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu imalo izrazito geografsko obilježje, koje potvrđuje slavenstvu i bizantsku osnovu tog kulta. Na području Ugarske zabilježeno je 7 crkava posvećenih tom svecu i sve su se nalazile južno od Drave. Ne razrađujući posebno temu, tek je naznačena mogućnost da se vinkovački kraj nalazio u prostoru koji se razlikovao od glavnine ugarskog kraljevstva.

U pisanim povijesnim izvorima naselje Szentillye prvi se put spominje 1267. kao "jobagionsko" naselje (naselje gradukmeta) Vukovske utvrde. Povezanost s utvrdom, tj. struktura podaničkog sela koje je utvrdu bilo dužno gospodarski i vojno opsluživati, vjerojatno se održala od vremena nastanka naselja, tj. od vremena gradnje prve vukovarske utvrde i uspostave mađarske uprave oko nje. Ovdje se može prepoznati osnovni model šire

prostorne organizacije, u kojem je žarište formirano oko utvrde, a naselja su organizacijski vezana uz crkvu. Kao zaseban problem izdvojen je položaj crkve u odnosu na naselje. Starija historiografija smatrala je da naselja nastaju oko župne crkve smještene u središtu. Zbog toga se dovodila u pitanje i namjena crkve Sv. Ilije koja se nije nalazila u središtu naselja, već na njegovu rubu. Kako se o tom problemu već pisalo i sa stajališta povijesti umjetnosti, napomenimo da su istraživanja razvoja gradskih naselja sjeverozapadnih dijelova kontinentalne Hrvatske pokazala da je upravo položaj župne crkve uz rub naselja bio uobičajen. Usput spomenimo i uvriježeni model o nastanku gradskih naselja koja su formirana kao podgrađa ili predgrađa utvrda, koji se također pokazao upitnim, dok je daleko važniji bio položaj na komunikacijskim putovima koji su omogućavali prosperitet naselja. Vratimo li se osnovnoj strukturi naselja, možemo zamijetiti kako je ono formirano uz Dugu ulicu s njezine obje strane. Iako arheološka istraživanja pružaju tek djelomičnu sliku prostorne strukture, ovdje bi se moglo naslutiti (što bi trebalo potvrditi daljnjim istraživanjima) kako način prostorne organizacije odgovara strukturi kolonizacijskih naselja, koja na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, kao uostalom i u srednjoeuropskom prostoru, nastaju upravo u 11. i 12. stoljeću. Pojam kolonizacije pritom treba shvatiti i kao način reorganizacije prostora, tj. i unutrašnje kolonizacije, pri čemu se autonomno stanovništvo naseljava uz prometnu os koja postaje okosnicom naselja. Kontinuitet rimskih Cibala nije potvrđen, a utjecaj postojećih gradskih ostataka na naseljavanje u srednjem vijeku tek je sekundaran.

U 14. stoljeću posjed na kojem se nalazi Szentillye pripadao je obitelji Baćinskih. Pozivajući se na pomnu analizu povijesnih izvora, Stanko Andrić smatra da je nova, gotička, župna crkva Sv. Ilije podignuta u 14. stoljeću (uz predromaničku crkvu), a ne u 15., kako se inače datira, ujedno opovrgavajući postojanje srednjovjekovnoga franjevačkog samostana u Vinkovcima, kao i mogućnost tipološke

srodnosti s franjevačkim crkvama. Slijedeći povijesne izvore spominje se da je mogući graditelj crkve jedan od pripadnika obitelji Baćinskih, a za samu crkvu navodi da se radi o ranom primjeru ugarsko-slavenske gotike. Revizijom povijesnih izvora otvara se mogućnost novih povijesnoumjetničkih interpretacija crkve Sv. Ilije, no to bi ipak trebalo izvesti i dokazati i provođenjem drugačijih metodoloških postupaka primjerenih povijesti umjetnosti, uz usporedbu sa sličnim primjerima.

Od druge polovice 15. stoljeća na posjedu se uz Baćinske pojavljuju i drugi suvlasnici, a krajem stoljeća naselje se prvi put spominje kao trgovište (*oppidum*). U ovom se razdoblju prvi put spominje i naziv Vinkovci, za selo smješteno uz Szentillye. Pretpostavljeno je da su se ti Vinkovci nalazili istočno od srednjovjekovnog trgovišta, a nakon turskih osvajanja staro trgovište nestaje i nasljeđuje ga mlađe naselje, po kojem su i današnji Vinkovci dobili ime. Uspostavom novog naselja, vojnog komuniteta, u 18. stoljeću sagrađena je i nova župna crkva, a srednjovjekovna crkva Sv. Ilije pretvorena je u skladište. Urbanizacija Slavonije u 18. stoljeću po mnogo čemu je nalik na onu rimsku, uz ponavljanje prostornih obrazaca, od obnove komunikacijskog sustava do izgradnje planiranih gradova, kao i reurbanizacije gradova koji su, poput Vinkovaca, svoj vrhunac doživjeli u antici.

Knjiga Stanka Andrića, *Vinkovci u srednjem vijeku*, uz minucioznu analizu i interpretaciju povijesnih izvora, prvi put prikazuje povijesni razvoj Vinkovaca u razdoblju koje je bilo gotovo nepoznato. S gledišta istraživanja prostora otvoren je nov pogled na prostornu strukturu Vinkovaca koju bi trebalo istražiti uz reviziju dosadašnjih spoznaja kako arheologije tako i povijesti umjetnosti. Prostor Vinkovaca važan je za utvrđivanje "zakonitosti" naseljavanja u razdoblju između antike i srednjeg vijeka, no isto tako trebalo bi uspostaviti i čvršće prostorne odnose između srednjovjekovnog naselja i onoga nastalog u 18. stoljeću. ✕

SUMMARY: AN EXAMPLE OF MEDIAEVAL MARKET TOWN

 Review of the book by S. Andrić, *Vinkovci in the Middle Age (Vinkovci u srednjem vijeku)*, where the author in minute analysis and interpretation of historical sources represents for the first time the historical development of

Vinkovci from the late antiquity to the end of the Ottoman empire. The book offers a new view of the space structure of the city, which requires further archaeological and art-historical research.